

אני זוכר...

זיכרונות מימים עברו

1882-1922

זיכרונות לא תמיד מעוררים נוסטלגיה. לא בהכרח העבר עדיף על ההווה: מצאתי, במשך השנים, שבסך הכל העבר היה תמיד יותר גרוע מהווה. ואם אני זוכר במה שארע כל כך הרבה שנים לפני כן, בוודאי לא משום שהייתי רוצה לחזור לזמנים ההם. איני מתגעגע למה שהיה. אך אני נותן לזיכרונותיי לנדוד חופשי, מבלי לעמוד על אמינותו של כל פרט, שנראה כאילו חרות בזיכרוני: צבע הרשמים דוהה במשך השנים והרבה דברים התרחשו אולי באופן שונה, משאני ראיתי אותם אז וזוכר אותם היום. תולדות משפחת רדצ'בסקי אינן חייבות לעמוד במבחן היסטוריונים, אך אולי הן דומות לאותו חלון ראוה במוזיאון ישראל, בו ניתן לנו להציץ לחדר מגורים של משפחה יהודית בגרמניה מהמאה הקודמת: מוזר ורחוק לאלה שנולדו בעידן אחר, אך מוכר וקרוב למי שגדל בו.

נולדתי ב-14 לחודש מרץ 1916, בעיר ווריצן על נהר האודר, כ-70 ק"מ מזרחית לברלין. הורי היו יהודים מהמעמד הבינוני, לא עשירים. הם לא היו בני המקום אלא באו מאזורים שונים בגרמניה. איני יודע הרבה על אודות עמידותם הכלכלית ומאזנה אמצעים יסדו את העסק ורכשו את הבית. אני מניח שנדוניה של אמא, והמשכנתאות וההלוואות המקובלות סייעו להם להתבסס. אבי נולד ב-1882 בעיירה קטנה, לְנֵדְסְבֵּרְג, בפרוסיה המזרחית, כשלישי בין שלושה בנים, בנישואין הראשונים של אמו. אביו, הסבא שלי, הגיע לשם כפליט מרוסיה הצארית, ממנה ברח כדי להתחמק מגיוס לצבא, שארך אז 20 שנה. אסון למי שנבחר או הוגרל לשרות צבאי. היהודים חמקו מהשרות בצבא ע"י בריחה מרוסיה, בדרך כלל לגרמניה. לא כל יהודי ברוסיה הצארית חמק מהשרות, אך אלה היו לרוב מהחוגים המתבוללים, שהיו מוכנים לכך. סבי, מקס רדצ'בסקי בא מעיירה לא הרחק מהגבול הרוסי-גרמני בשם רציונץ (Racionz), בהתאם למסורת - מקור השם רדצ'בסקי - Radzewski. בלנדסברג מצא אחת מבנות המקום היהודיות, שנישאה לו, כשהיא בת 16. שלושה בנים נולדו זה אחר זה, ויולי, שנפל בצרפת במלחמת העולם הראשונה, אוסקר, ואבי. המשפחה לא הייתה מבוססת ביותר. סבי הרוויח למחייתו מרוכלות. הוא נקטף באיבו, בגיל לא הרבה מעל 20, מהתקף לב. הסבתא האלמנה נישאה שנית, לאלמן אף הוא, בשם קושינסקי, שמצדו הביא שלושה ילדים לנישואין. במשך השנים נולדו להם עוד חמישה בנים ובנות. עיסוקו של קושינסקי כנראה לא היה שונה מזה של סבא רדצ'בסקי - רוכלות בסביבה הכפרית. לגדל וו צאצאים היה נטל כבד למשפחה שאינה משופעת בהכנסות מרובות, ובכל זאת, אני זוכר את אבי מתאר את בית הוריו כבית חם, מסורתי, אך פתוח לתרבות הסביבה. אמו הייתה מכורה לספרים. אבי תיאר אותה יושבת ליד הכיריים, ביז אחת כף לערבב את התבשיל, רגל אחת נותנת מפעם לפעם דחיפה לעריסה עם התינוק התורן, כשעל ברכיה ספר. יש אומרים שהסדר זה פעל ללא תקלות... בכל אופן, אני עצמי זוכר את הסבתא כקוראת ספרים ולהבת, עד למותה, בגיל 72.

ההשכלה, שעיירה כלנדסברג יכלה לתת לילדיה בימים ההם, הייתה שבע כיתות ב"ס יסודי; חוק לימוד חובה חל מגיל שש עד גיל ארבע עשרה; לכן את שנת הלמודים האחרונה היו חייבים לעבור שנית בכיתה השביעית, בכיתה אחת, על פי ספירת הכיתות הגרמנית. וזה עוד היה המצב האידיאלי: היו מקומות בהם ריכזו בכיתה אחת יותר משנתון אחד - אין מה לדבר בבתי הספר הכפריים, שם לפעמים למדו כל הגילאים בכיתה אחד ומורה יחיד התאמץ לראות את כולם עסוקים. בני האמידים יכלו ליהנות מהמשך הלימודים בבית ספר תיכון בריחוק מקום, ואולי גם בהשכלה אוניברסיטאית, שהיתה נחלת יחידים בדרך כלל. גם בכך יש לראות כאחת הסיבות לריכוז היהודים בערים הגדולות כברלין, המבורג, פרנקפורט, ברסלאו, מינכן - שם מוסדות ההשכלה, מכל הסוגים, היו מפותחים יותר. המסלול הפתוח בפני מסיימי ביה"ס המקומי בספר, הייתה חניכות